

Inleiding tot het programma Object in Context

Tatja Scholte, programma-manager¹

Objecten die zijn overgeleverd uit een materiële cultuur of die als kunstwerken in musea te bewonderen zijn, vertellen op vele manieren een verhaal: over hun ontstaan en betekenis, over de veranderingen die zij hebben ondergaan. Het programma Object in Context diepte als het ware die verhalen op vanuit de sporen in het materiële object én door aanwijzingen vanuit de context. Dit wordt wel aangeduid als onderzoek naar makelij, of technische kunstgeschiedenis. Daarnaast richtte het programma zich op onderzoek ten behoeve van conservering en restauratie. Een natuurlijke aansluiting wordt hier gevonden met de programma's Collectie-risicomanagement en Waarde en Waardering, maar in Object in Context staat het individuele object centraal.

'Een ding dat iets zegt over het verlies, de vernietiging, het verdwijnen van dingen. Het spreekt niet over zichzelf. Het zegt iets over andere dingen. Zullen die er ook in besloten liggen?'

Met dit enigszins raadselachtige citaat van de kunstenaar Jasper Johns (1930) opent een artikel van Carlo Ginzburg² over het belang van het bestuderen van sporen in de wetenschap. Je zou het kunnen interpreteren als een speurtocht naar een diepere betekenis of het ontstaan van een object – het 'ding' bij Jasper Johns – vanuit de materialiteit. De onderzoeker wordt hier opgevoerd als 'spoorzoeker' die zijn weg vindt door een uiterst complexe werkelijkheid. In het kleinste detail dat als onbeduidend afgedaan zou kunnen worden, kan de sleutel liggen tot een oplossing. Welk verhaal wordt verteld? En wie is degene die de samenhang vindt tussen alle details?

Atelierpraktijken

In het programma Object in Context leidt het materiële onderzoek tot meer kennis over het ontstaan en de geschiedenis van het object, en de atelierpraktijk van de kunstenaar. Zo werd bijvoorbeeld de kunstenaarspraktijk van Vincent van Gogh op verschillende manieren inzichtelijk gemaakt: (non-invasieve en micro-destructieve) analysemethoden maakten het mogelijk om diep in de materie door te dringen, waardoor verbindingen met andere bronnen – zoals brieven en schilderijen van Van Gogh en tijdgenoten – konden worden aangetoond. Dit onderzoek, uitgevoerd in samenwerking met het Van Gogh Museum en Shell, is voor een breed publiek toegankelijk gemaakt op de tentoonstelling *Van Gogh aan het werk* en in een tweetal publicaties.

Virtuele technieken

Ook met eigentijdse beeldtechnieken werd onderzoek gepresenteerd. Dat gebeurde in het project Rembrandts leerlingen (een samenwerking met het Rijksmuseum en de Universiteit van Amsterdam) via een applicatie voor de iPad. In Museum Catharijneconvent bevindt zich het schilderij *Isaac zegent Jacob* van Rembrandts beroemde leerling Govert Flinck. In

¹ Met dank aan de collega's van Object in Context.

² Carlo Ginzburg, 'Sporen. Wortels van een indicie-paradigma', in: *Omweg als methode: essays over verborgen geschiedenis en maatschappelijke herinnering*, SUN, Nijmegen 1988, pp. 206-245.

samenwerking met de Koninklijke Academie in Den Haag en de TU Delft ontwikkelde de RCE een applicatie waarmee onderliggende verflagen zichtbaar zijn gemaakt en wetenschappelijk informatie is toegevoegd aan de beleving van het schilderij. Via de applicatie volgt de bezoeker het werkproces van de schilder van zeer dichtbij, als het ware meekijkend over de schouder van de schilder. Door daarnaast kunsthistorische informatie toe te voegen, werd *Isaac zegent Jacob* op uiteenlopende manieren van context voorzien.

Sporen van verborgen geschiedenissen

Om te speuren naar de sporen van verborgen geschiedenissen, beschikt de RCE over hoogwaardige natuurwetenschappelijke onderzoeksfaciliteiten en -expertise. De onderzoekers in het programma Object in Context zijn veelal natuurwetenschappers die vaak samenwerken met partners van een ander specialisme. Wanneer bijvoorbeeld kennis over de kunst- of cultuurhistorische betekenis van een object in onvoldoende mate bij RCE aanwezig is, wordt samengewerkt met externe experts. De rijkdom van zo'n samenwerking ligt in de mogelijkheid om (historische) relaties te leggen tussen de objecten, de makers én het publiek.

Mondriaans werkwijze

Een project zoals Victory Boogie Woogie, dat Object in Context uitvoerde in samenwerking met het Gemeentemuseum Den Haag, is daarvan een voorbeeld. De werkwijze van Mondriaan aan het laatste en onvoltooide werk van zijn oeuvre werd in kaart gebracht vanuit verschillende perspectieven. Aan de hand van analyses en een geografisch computersysteem kwam in beeld hoe Mondriaan met kleine stukjes gekleurd tape naar de juiste beeldcompositie zocht. Deze analyses zijn aangevuld met onderzoek naar de foto's gemaakt in het atelier van de kunstenaar, verhalen van tijdgenoten en ander bronnenonderzoek, zodat ook hier de 'verborgen geschiedenis' van een belangrijk werk aan het publiek kon worden getoond.

Nieuwe toepassingen

De verhalen die door onderzoek aan de oppervlakte komen, kunnen ook aansporen tot nieuwe kunst- en cultuuruitingen. Dat gebeurde bijvoorbeeld bij een veelzijdig onderzoek naar archeologisch textiel uit de zoutmijnen van Hallstatt. Oorspronkelijke kleuren van de textiel, die in de mijnen tamelijk goed waren bewaard, werden achterhaald en de verfprocedures op basis van het onderzoek gereproduceerd. Hierbij zijn de plantaardige leveranciers van de oorspronkelijk toegepaste kleurstoffen opnieuw verzameld en volgens oude receptuur gebruikt. Tijdens de tentoonstelling over het Hallstatt-project in Wenen vormde dit gegeven het uitgangspunt voor een modeshow en kunstpresentaties van jonge kunstenaars die zich door de archeologische vondsten en de kleuren uit de Hallstatt-periode lieten inspireren.

CHARISMA

Een overkoepelend initiatief voor het onderzoek naar kleurstoffen vormt het Europese project CHARISMA, waarin diverse onderdelen – zoals het ontwikkelen van betere analysemethoden, identificatie en reconstructie van kleurstoftoepassingen – werden geleid door onderzoekers van Object in Context. Voorbeeld van een integrale benadering, waarin zowel naar de oorspronkelijke verschijning gekeken wordt als naar conditie, conservering en presentatie, is het onderzoek naar synthetische kleurstoffen in meubelen – die soms nog in hun oorspronkelijke architectonische context kunnen worden bestudeerd.

Onderzoek naar makelij - CSI

Binnen Object in Context werken onderzoekers als een ‘forensisch specialist’ aan de opsporing van oorzaken en gevolg. Zij hebben een uitgebreide onderzoeksfaciliteit ter beschikking, maar net zo belangrijk is een scherp oog voor de juiste vraag en onderzoeksmethode. Zo was er het onderzoek naar de witte ‘waas’ die soms zichtbaar is op (veelal) 20^e-eeuwse olieverfschilderijen en die de waarneming verstoort. Diverse musea zijn geconfronteerd met dit verschijnsel. Hoewel het fenomeen verschillende oorzaken kan hebben, werd een verband gevonden met een ander probleem: de gevoeligheid van veel 20e-eeuwse ongeverniste olieverfschilderijen voor water, waardoor ze niet of nauwelijks te reinigen zijn. Het onderzoek naar de chemische samenstelling van deze schilderijen toonde een relatie tussen zoutkristallen die zich op het oppervlak verzamelen (de witte waas) en de watergevoeligheid van de schilderijen, waardoor heel gericht naar een oplossing van het probleem kon worden gezocht. Er werd een leidraad ontwikkeld om ze met behulp van droge reinigingsmethoden toch te kunnen schoonmaken.

Oorzaak en gevolg

Maar het spoor leidde ook in een heel andere richting: de ateliersituatie waarin de kunstenaars werkten. Zo werd bij de schilderijen van Jasper Johns geconstateerd dat hoge concentraties zwaveldioxide – gevolg van het stoken van kachels op kolen – de verbindingen in de verfstructuur zó hadden beïnvloed, dat dit later tot de witte uitbloei leidde. Dit gevolg is niet meer ongedaan te maken, maar doordat de oorzaak bekend is, kunnen nog effectievere behandelmethoden worden ontwikkeld. Nu ook verffabrikanten steeds meer geneigd zijn hun receptuur openbaar te maken en de RCE veel materiaalcollecties als referentie verzamelt, ontstaat langzamerhand een totaalbeeld van de materiële processen, de invloeden van de omgeving én werkwijze van de kunstenaar.

Archeologische objecten in context

Het materiaaltechnische onderzoek van archeologische objecten draagt bij aan inzicht in de makelij daarvan en ook levert het informatie waarmee de kennis van de geschiedenis verder kan worden ingevuld. Zo liet onderzoek van rode granaten in vroegmiddeleeuwse sieraden afkomstig uit de verschillende windstreken van Nederland zien dat deze steentjes meestal uit India afkomstig waren. Ook in de ‘donkere’ Middeleeuwen maakte de bevolking in onze streken nog deel uit van grote handelsnetwerken. De vondst van allerlei kleurstoffen in textiel toont ook dat dit een kleurrijke periode is geweest. Losse bronzen voorwerpen uit een prehistorische grafheuvel blijken in massa geproduceerd te zijn en als versiering op paardentuig gediend te hebben. IJzeren spijkers uit twee verschillende Romeinse schepen - zo komt uit metallurgisch onderzoek - zijn gemaakt van weinig bewerkt ijzer, net zoals spijkers uit andere contexten in het Romeinse Rijk.

Conservering en restauratie

Naast onderzoek op het gebied van technische kunst- en cultuurgeschiedenis voert Object in Context onderzoek uit ten behoeve van conservering en restauratie. Ook in dit verband zijn de

filosofische inzichten van Carlo Ginzburg waardevol, met name zijn analyse van de verschillende manieren om wetenschap te bedrijven. Ginzburg maakt een tweedeling tussen menswetenschappen en (kunst)geschiedenis enerzijds, en natuurwetenschappen anderzijds. De eerste soort noemt hij de meer ‘gissende wetenschappen’, omdat zij vanuit vergelijkingen en op basis van overgebleven ‘sporen’ uit het verleden de wereld trachten te verklaren. De natuurwetenschappen daarentegen worden (daarnaast) gedreven door een toekomstperspectief: zij hebben ook een voorspellende waarde. Een voorwaarde voor het voorspellen van uitkomsten is dat experimenten herhaalbaar zijn en veralgemeniseerd kunnen worden tot iets dat als objectieve uitkomst geldt – totdat het tegendeel bewezen is.

Toepassing en toetsing

Beide principes die Ginzburg beschrijft zijn binnen Object in Context gevolgd, maar ‘voorspellen’ is vooral van belang voor conservering en restauratie. Door reconstructies te maken en experimenten te herhalen, is te onderzoeken hoe een proces is verlopen en hoe een materiaal zich in de toekomst zal gedragen. Het doel van dit type onderzoek is altijd een *toepasbare* methode te ontwikkelen en die te toetsen aan de hand van proefmodellen of casestudies uit de praktijk. De conserveringsprojecten van Object in Context worden uitgevoerd in nauwe samenwerking met restauratoren en andere collectiebeheerders, zoals conservatoren, en waar mogelijk in samenspraak met de kunstenaar.

Kruisbestuiving

Zo’n kruisbestuiving tussen disciplines vond plaats in het project Kunstenaarsinterviews. Hierin komen hedendaagse kunstenaars aan het woord over hun werkwijze en opvattingen omtrent beheer, behoud en presentatie. In tegenstelling tot meer traditionele kunstenaars werken zij op individuele wijze met uiteenlopende materialen en media, die soms een korte levensduur hebben. In hedendaagse kunst is het vastleggen van unieke kunstenaarsinformatie een doeltreffend onderdeel van de conserveringsstrategie. Hiervoor is vanuit een samenwerking tussen de RCE en de Stichting Behoud Moderne Kunst een methode ontwikkeld die wordt toegepast door restauratoren, conservatoren en studenten. De uitkomsten zijn gepubliceerd in het handboek *The Artist Interview*. Voor hedendaagse installatiekunst is op een vergelijkbare manier naar nieuwe strategieën gezocht om complexe (samengestelde), vergankelijke en veranderende kunstwerken voor de toekomst te behouden. Verandering van verschijningsvorm loopt hier als een rode draad doorheen, niet alleen doordat dikwijls vergankelijke materialen en media worden gebruikt, maar ook door herinstallatie en de verandering van context.

Openbare ruimte

Een ander ‘hedendaags’ voorbeeld is het project Kunst in de openbare ruimte, waarin 20e-eeuwse buitenbeelden centraal staan. Hier richtte het onderzoek zich enerzijds op restauratie en preventie van veel voorkomende schades en probleemsituaties, anderzijds op beheersfactoren en kennisuitwisseling. In dit project bestond de doelgroep voornamelijk uit onderhoudsmedewerkers, gemeenteambtenaren en andere verantwoordelijke instanties. Om het contact en de kennisuitwisseling te bevorderen, is een platform voor kunst in de openbare ruimte opgericht.

Kleurhistorisch onderzoek

Onderzoek naar kleur in architectuur wordt hoofdzakelijk uitgevoerd als onderdeel van restauratieprojecten, waarbij gezocht wordt naar het historische kleurschema, dat gereconstrueerd kan worden. De kennis die hierbij wordt verzameld, leidt ook tot meer inzicht in de plaats van kleur en de daarvoor gebruikte materialen in de architectuurgeschiedenis.

Plastics

Binnen Object in Context bleken veel vragen van collectiebeheerders terug te voeren te zijn op problemen die zich aan het oppervlak van het object voordoen maar een diepere oorzaak hebben. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de eerder genoemde twintigste-eeuwse olieverven, maar ook bij plastics. Kunststoffen worden grootschalig ingezet in de productie van kunst en design en de RCE heeft door de jaren heen een diepgaande expertise op dit gebied opgebouwd. Tijdens het programma Object in Context vond het internationale samenwerkingsproject POPART plaats, waarin onderzoekers baanbrekend onderzoek deden naar de identificatie, degradatie en conservering van plastics. Verder zijn concrete toepassingen uitgevoerd voor werken uit museale collecties, zoals *The Beanery* van Edward Kienholz in het Stedelijk Museum Amsterdam, dat dankzij dit onderzoek kon worden gerestaureerd en tentoongesteld in het heropende museum. Daarnaast vond onderzoek plaats naar onder meer preventieve maatregelen voor het behoud van plastics en naar het schoonmaken en onzichtbaar lijmen van plastic (kunst)objecten.

Oppervlak en perceptie

Een verbindende schakel tussen de veelheid aan projecten in Object in Context is de vraag in hoeverre veroudering acceptabel is. De acceptatiegrens voor een (enigszins) vervuild oppervlak is subjectief en kan niet alleen vanuit materiaaltechnische oorzaken worden beschouwd. Het kan immers als patina worden gewaardeerd of juist niet. In Object in Context is daarom – naast het natuurwetenschappelijk onderzoek – de perceptie van het oppervlak een centraal thema dat uitgewerkt is volgens de ‘socratische gespreksmethode’. Dit is een eigentijdse vorm van kennisuitwisseling waarin betrokkenen (restauratoren, collectiebeheerders en onderzoekers) hun argumenten voor waardering en besluitvorming verwoorden en met elkaar delen. Het blijkt een doeltreffende manier om de conserveringswetenschap, die naar objectiviteit streeft, te verenigen met individuele opvattingen en inzichten van diverse betrokkenen. Deze methode wordt in de toekomst verder ontwikkeld.

Gips

Ten slotte kan in dit overzicht het project Conservering van gips niet ontbreken. Hier raken de verschillende vragen en benaderingen, zoals hierboven besproken, elkaar. De waardering van gipsmodellen is de laatste jaren sterk toegenomen, in tegenstelling tot vele jaren van veronachtzaming toen de beelden op stoffige zolders van musea en academies waren opgeslagen. Gipsen die traditioneel als kopie werden gemaakt – en een lagere status hadden dan de originelen – worden nu geherwaardeerd omdat zij soms meer details laten zien dan de geërodeerde beelden in de buitenlucht. In samenwerking met het Allard Piersonmuseum en het Rijksmuseum voor Oudheden werd onderzoek gedaan naar deze waarderingsvraag, waarbij ook gekeken is naar reproductiemogelijkheden via eigentijdse technologie (3D-

scanning en rapid prototyping). Bij de onderzoekers van Object in Context lag de nadruk op de (on)mogelijkheden om het poreuze oppervlak van gipsen beelden te kunnen reinigen.

Tot slot

De diversiteit aan projecten en de hoeveelheid resultaten tonen de onderzoeksrijkdom van het programma Object in Context. Het was een van de doelstellingen om gaandeweg meer samenhang aan te brengen tussen de diverse onderzoeken en de onderzoeksmethoden. De multidisciplinariteit van het programma heeft bijgedragen tot een betere afstemming tussen de natuurwetenschappen en ‘gissende wetenschappen’ zoals Ginzburg ze noemt. Maar het is dankzij de combinatie van kennis die de RCE kon leveren én de door partners ingebrachte expertise dat, in zo goed als elk project objecten *in context* kunnen worden onderzocht.